

Elmalılı'ya Göre Nazım-Mana Birlikteliği Açısından Kur'an Tercümesinin İmkânı

According to Elmalılı, The Possibility of Translation of the Qur'an in Terms of the Unity of Order and Meaning

Mahmut Ayyıldız¹

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Mahmut Ayyıldız (Dr. Öğr. Üyesi),
Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir
Anabilim Dalı, Trabzon, Türkiye
E-posta: mahmutayyildiz@trabzon.edu.tr
ORCID: M.A. 0000-0003-1546-5006

Başvuru/Submitted: 10.05.2023
Revizyon Talebi/Revision Requested:
18.07.2023
Son Revizyon/Last Revision Received:
28.07.2023
Kabul/Accepted: 29.07.2023

Atıf/Citation: Ayyıldız, Mahmut. Elmalılı'ya Göre Nazım-Mana Birlikteliği Açısından Kur'an Tercümesinin İmkânı. *İslam Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review* 13/2, (Eylül 2023): 541-563.
<https://doi.org/10.26650/iuitd.2023.1295512>

ÖZ

Nazım ve mana bakımından Allah'a aidiyeti sabit olan Kur'an'ın başka bir dile tercüme edilmesi mümkün müdür? sorusu modern çağda Kur'an'a ilişkin Müslümanların zihnini meşgul eden en önemli sorunlardan biridir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Kur'an'ın Türkçe tefsiri ve tercümesi görevini üstlenen Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır da (1878-1942) tefsirinin mukaddimesinde bu konuya geniş yer ayırmıştır. Elmalılı yaşadığı dönemin siyasî-ideolojik çatışmalarından uzak durarak konuyu usul meseleleriyle ilişkilendirmekte ve tartışmayı daha ilmi bir zemine taşımaktadır. Bu çerçevede tercümenin hedef dil ile kaynak dil arasında çok yönlü mutabakatına dayandığının altını çizmektedir. Ona göre edebî metinlerde bu mutabakatın tanzir yoluyla gerçekleştirilmesi mümkün görülse de hem nazım hem de mana bakımından Allah'a ait olan ilahî kitapların bu yolla tercümesi kabul edilemez. Çünkü ilahî kitaplarda ne söylendiği kadar nasıl söylendiği de önemlidir. Bu husus bilhassa Kur'an-ı Kerim için ayrı bir öneme sahiptir. Nitekim Kur'an'ın i'câz özelliği, ihtiva ettiği hakikatlerden çok bu hakikatlerin ifade ediliş tarzı ve üslubuyla ilgilidir. Tehaddî âyetlerinde de Kur'an'ın bu yönüne dikkat çekilmekte ve inkârcılara onun bir benzerini getirmeleri konusunda meydan okunmaktadır. Sonuç olarak tarih boyunca Kur'an'a eşdeğer bir kelimaya koyma teşebbüsleri ne kendi dilinde ne de tercüme yoluyla başka bir dile başarıya ulaşmıştır. Bu çalışmada nihai amaç Elmalılı'nın Kur'an tercümesi meselesine yaklaşımını nazım-mana birlikteliği açısından inceleyerek konuyla ilgili tartışmalara yeni bir boyut kazandırmaktır. Bu kapsamda araştırmada ağırlıklı olarak veri toplama, metin ve söylem analizi yöntemleri uygulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Tercüme, Nazım, Mana, Elmalılı

ABSTRACT

The question of *Is it possible to translate the Qur'an, which belongs to Allah in terms of order and meaning, into another language?* has occupied the minds of Muslims a lot in the modern age. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (1878-1942), who assumed the duty of interpreting and translating the Qur'an in Turkish in the first years of the Republic, also gave wide coverage to this

subject in the introduction of the tafsir. Elmalılı associates the issue with procedural issues by staying away from the political-ideological conflicts of his period and carries the discussion on a scientific basis. In this context, it underlines that translation is based on a multifaceted agreement between the target language and the source language. Although it is seen that it is possible to realize this agreement through *tanẓir* in literary texts, it is unacceptable to translate divine books that belong to Allah in terms of both order and meaning in this way because what is said in divine books is as important as how it is said. This issue has a special importance for the Qur'ân. As a matter of fact the *i'jâz* feature of the Qur'ân is more about the way and style of expressing these truths than the truths it contains. This is because in the *taḥaddî* verses, attention is drawn to this aspect of the Qur'ân and deniers are challenged to bring a likeness of it. As a result, attempts to put forth a word equivalent to the Qur'ân throughout history have not been successful either in their own language or in another language through translation. Our ultimate aim in this study is to add a new dimension to the discussions on the subject by examining Elmalılı's approach to the issue of translation of the Qur'ân in terms of order-meaning coexistence. In this context, data collection, text and order analysis methods are mainly applied in the research.

Keywords: Tafsir, Qur'ân, Translation, Order, Meaning, Elmalılı

EXTENDED ABSTRACT

Is it possible to translate the Qur'ân, whose order and meaning is fixed to Allah, into another language? This question is one of the questions that occupy the minds of Muslims most in the modern age. The nationalist movements that emerged with the French Revolution spread to the Islamic geography and pioneered the reinterpretation of the religious values that held the society together from a nationalist perspective. This situation has caused every nation to make an effort to understand, comprehend and live Islam with its own values. These efforts have shown the first fruits in the activities carried out for the translation and explanation of the Qur'ân, which is the primary source of Islam, into the mother tongue of every society.

The task of translating and explaining the Qur'ân into Turkish was entrusted to Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır by the Grand National Assembly of Türkiye in 1926. After 12 years of hard work, Elmalılı successfully accomplished this task with the interpretation he named *Hak Dini Kur'an Dili*. Elmalılı, who includes a wide introduction at the beginning of the commentary, makes important explanations about the issue of translation of the Qur'ân. Elmalılı stays away from the political-ideological discussions of the period and relates the issue to procedural issues and deals with it on a more scientific basis. Accordingly, it is not possible to talk about the translation of the Qur'ân without considering the order-meaning integrity because the Qur'ân is the word of Allah in terms of both the rich meanings it contains and the order that conveys this content in a unique style. No translation can encompass this richness of meaning in all its aspects, nor can it fully reflect the subtleties of order. Therefore, translating the Qur'ân into another language is a very difficult task. As a matter of fact, Elmalılı clearly expresses this difficulty in the interpretation of some verses and in the explanations regarding their translation. Despite this, he could not get rid of the criticisms directed especially at the translation part of the tafsir. However, the explanations Elmalılı made about the translation are consistent with the explanations he made in the tafsir introduction. Therefore, it is not

possible to properly evaluate the translation part of his tafsir without analyzing all aspects of his views on the translation issue.

In this article, Elmalılı M. Hamdi Yazır's views on the translation of the Qur'an are examined and issues such as the possibilities, requirements and difficulties of translation are evaluated in detail. In addition, Elmalılı's explanations were handled in terms of order-meaning unity, and the translation issue was handled in a different dimension. In this context, it was emphasized that it is important to achieve a multi-faceted agreement between the target language and the source language when translating. In literary texts, it is stated that while this agreement is realized through *tanzeer*, it is not possible to translate divine books through *tanzeer* because what is said in the divine books is as important as how it is said. This issue has a special importance for the Qur'an. As a matter of fact the *i'jāz* feature of the Qur'an is more about the way and style of expressing these truths than the truths it contains. This is because in the *taḥaddī* verses, attention is drawn to this aspect of the Qur'an and deniers are challenged to bring a likeness of it. Attempts to put forth a word equivalent to the Qur'an throughout history have not been successful either in their own language or in another language through translation. Our ultimate aim in this study is to add a new dimension to the discussions on the subject by examining Elmalılı's approach to the issue of translation of the Qur'an in terms of discourse-meaning coexistence. In this context, qualitative research methods such as documentation, text analysis and discourse analysis were used in the study.

“Türkçe Kur'an mı var behey şaşkın
Oynamaktır bu, dîn ü îmanla”

Giriş

Kur'an-ı Kerîm, Yüce Allah'ın insanlığa gönderdiği son ilahî kitaptır ve bu özelliğini kıyamete kadar koruyacaktır. Hem nazım hem de mana bakımından Allah'a aidiyeti sabit olan bu kitap, insanları dünya ve ahiret saadetine ulaştıracak en güvenilir rehberdir. Müslümanlar nazarındaki bu merkezî konumuna istinaden İslâm âlimleri, Kur'an'ın hakikatlerini açıklamayı ve ondaki ilmî derinlikleri keşfetmeyi uğraşların en faziletlisi olarak görmüşlerdir.¹ Bilhassa modern çağda yaygınlık kazanan Kur'an tercümeleri de böyle bir çabanın ürünüdür.

Müslümanlar, modern çağda çeşitli alanlarda yaşadıkları paradigma değişimini dinî ilimlerde de yaşamışlardır. Bazı düşünürler, Müslümanların siyasî-askerî sahada Batı karşısında mağlup duruma düşmesinden geleneksel İslâm telakkisini sorumlu tutma eğiliminde olmuştur. Bu bağlamda klasik İslâm düşüncesinden uzaklaşıp asli kaynaklara dönmeyi, bir tür kurtuluş reçetesi olarak öne sürmüşlerdir. Öte yandan Fransız ihtilaliyle birlikte yaygınlaşan milliyetçi akımlar, farklı ulusları bir arada tutan ortak değerlerin zayıflamasına ve ulus devlet anlayışının ön plana çıkmasına yol açmıştır. Bu koşullar, dinî kaynakları milliyetçi bir bakışla yeniden yorumlama ve nihayetinde dini ulusallaştırma teşebbüslerini beraberinde getirmiştir.² Cumhuriyetin ilk yıllarında Arapça eserlerin yasaklanması, Kur'an tercümelerinin yaygınlaşması, ezanın Türkçe okutulması, hatta Türkçe ibadet tartışmaları ve *Türkçe Kur'an* söylemi ulusal din projesini hayata geçirmenin ilk adımlarını oluşturmaktadır.³ Dinî konuların siyasî-ideolojik saiklerle tartışıldığı böyle bir ortamda 26 Ekim 1925 tarihinde Diyanet İşleri Başkanlığı, Elmalılı M. Hamdi Efendi (1878-1942) ve Şair Mehmed Akif Bey arasında imzalanan bir mukavele ile Kur'an tefsiri görevi Elmalılı'ya, tercümesi ise Mehmed Akif'e tevdi edilmiştir. Ancak ilerleyen

1 Ebû Saïd Nâsirüddîn Abdullâh b. Ömer el-Beyzâvî, *Envârü'l-tenzîl ve esrârü'l-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mar'âşî, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs), 1/23; Muhyiddîn Muhammed b. Süleymân el-Kâfiyeci, *et-Teyisîr fi kavâ'idü 'ilmi'l-tefsîr*, thk. Enver Mahmûd el-Mursî, (Tanta: Dâru's-Sahâbe, 2007), 35.

2 Orhan Atalay, “Kur'an'ın Başka Dillere Çevrilmesi Ekseninde Ortaya Çıkan Tartışmaların Tarihsel Arka Plânı”, *Kur'an Mealleri Sempozyumu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2010), 1/33.

3 Cumhuriyetin ilk döneminden günümüze kadar Kur'an'ın Türkçeye çevrilmesi ve İslâm'ın Türkleştirilmesine yönelik siyasî-ideolojik tartışmalar hakkında detaylı bilgi ve değerlendirmeler için bk. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Türkçe İbadet Anadilde İbadet*, haz. Necmi Atik, (İstanbul: Kudemâ, 2022); İhsan Ozanoğlu, *Türkçe Kur'an ve Namaz* (Kastamonu: Doğrusöz Matbaası, 1949); Hikmet Bayur, “Kur'an Dili Üzerine Bir İnceleme”, *Belâten* 22/88 (1958), 599-605; Mustafa Sabri Efendi, *Kur'an Tercümesi Meselesi*, çev. Süleyman Çelik, (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1993); Hidayet Aydar, *Kur'an-ı Kerim'in Tercüme Meselesi* (İstanbul: Kur'an Okulu Yayıncılık, 1996); Cemal Kutay, *Türkçe İbadet* (İstanbul: Aksoy Yayıncılık, 1998); Cemal Şener, *Anadilde İbadet: Türkçe İbadet* (İstanbul: Ant Yayınları, 1998); Dücane Cündioğlu, *Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi* (İstanbul: Kitabevi, 1998); Dücane Cündioğlu, *Bir Siyasî Proje Olarak Türkçe İbadet: Türkçe Namaz (1923-1950)* (İstanbul: Kitabevi, 1999); Halil Altuntaş, *Kur'an'ın Tercümesi ve Tercüme ile Namaz Meselesi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998); Yaşar Nuri Öztürk, *Anadilde İbadet Meselesi* (İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 2002); Abdullah Erdoğan, “Atatürk'ün Kur'an-ı Kerim'i Türkçeye Tercüme Ettirme, Hutbe ve Ezanı Türkçe Okutma Çalışmaları Hakkında İnceleme”, *Erciyes Akademi Dergisi* 35/4 (2021), 1409-1423; Mehmet Suat Mertoğlu, “Türkçe Kur'an Tartışmaları ve Mısır'a Yansımaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 19/38 (2021), 861-912.

süreçte Mehmed Akif Bey'in görevinden istifası üzerine Kur'an tercümesini de Elmalılı Hamdi Efendi üstlenmiştir. Elmalılı, 12 yıllık yoğun bir çalışmanın ardından tamamladığı *Hak Dini Kur'an Dili* tefsirinin mukaddimesinde tercüme meselesine geniş yer ayırmıştır.⁴ Fakat o, yaşadığı dönemin siyasi-ideolojik tartışmalarında öne sürülen argümanlardan uzak durarak ve klasik usul kaynaklarındaki konulara atıfta bulunarak meseleyi ilmi bir perspektifle ele almıştır.

Elmalılı'ya göre nazım⁵ ve mana bütünlüğü göz ardı edilerek Kur'an tercümesinden söz etmek asla mümkün değildir. Her şeyden önce Kur'an hem ihtiva ettiği sınırsız anlamlar hem de bu anlamları dil vasatında muhataba ulaştırarak nazım bakımından Allah'a ait bir kelimadır. Hiçbir tercüme bu mana zenginliğini bütün yönleriyle ihata edemediği gibi nazım inceliklerini de tam olarak yansıtamaz. Bu nedenle tercüme ne kadar mükemmel olursa olsun ne ibadetlerde ne de ahkâm konusunda Kur'an'ın aslı yerine konulamaz. Buna istinaden Kur'an'ı başka bir dile tercüme etmek gayet zor bir iştir ve ağır sorumluluk gerektirir.⁶

Bu makalede tefsir mukaddimesi çerçevesinde Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Kur'an tercümesi hakkındaki görüşleri tahlil edilerek tercümenin imkânı, tercümede aranan şartlar ve karşılaşılan güçlükler gibi konularda detaylı değerlendirmeler yapılacaktır. Günümüzde bazı akademik çalışmalarda Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili* tefsirindeki bazı âyet mealleri nedeniyle eleştirilere hedef olmuştur. Buna göre tefsirin meal kısmıyla ilgili bazı ifadelerin anlaşılmayacak düzeyde muğlak olduğu, bazı ifadelerde Türkçe karşılığı varken Arapça veya Farsça tabirlerin tercih edildiği, bazı âyetlerde çeviri hataları yapıldığı gibi eleştiriler yöneltilmiştir.⁷ Bu tür eksikliklerden dolayı Elmalılı'nın tefsirinde meal bölümünün murâd-ı ilâhîyi açıklamakta yetersiz kaldığı ve tefsirden bağımsız olarak okunmasının faydadan çok zarar getireceği ileri

4 Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021), 1/85-98.

5 Nazım kelimesi sözlükte "bir şeyi diğerine eklemek, telif etmek, toplamak, değerli taşları ipe dizmek" gibi anlamlara gelir. Mecaz yoluyla vezinli, kafiyeli söz dizisi anlamında şiir için de kullanılır. İstilahta ise anlatımın tutarlı ve etkili olması için anlam bakımından birbiriyle uyumlu sözcüklerin zihinde uygun görülen bir tarzda bir araya getirilmesini ifade eder. Nazım-mana arasında müttekabiliyet veya tezat ilişkisi değil artsüremli bir ilişki vardır. Buna göre müttekellim zihnindeki manayı nazım yoluyla muhataba ulaştırırken muhatap önce nazma mülaki olur sonra manayı idrak eder. Nazım ve mana arasındaki bu süreklilikten dolayı bazı âlimler, mananın karşılığı olarak *lafız* terimini tercih etse de, kelâm-ı ilâhî söz konusu olduğunda bu ifadenin edebe aykırı olduğunu düşünmüş ve burada *nazım* kavramını kullanmışlardır. Çünkü lafız sözlükte ağızdan bir şeyi tükürerek atmak anlamına gelirken nazım değerli taşların bir ipe dizilmesi için kullanılmaktadır. Böylece Kur'an âyetleri inci, mercan, yakut gibi değerli taşlara benzetilmektedir. Bunun yanı sıra nazım tabiri, kalamullâhın levh-i mahfûzdaki mürettep haline de delalet etmektedir. Elmalılı M. Hamdi Yazır da tefsirde tercüme meselesini ele aldığı bölümlerde ve Kur'an'ın mahiyetine ilişkin değerlendirmelerde genellikle manaya mukabil olarak nazım tabirini kullanmaktadır. Konuya ilişkin detaylı değerlendirmeler için bk. Abdülkâhir el-Cürçânî, *Delâilü'l-i'câz*, Thk. M. Reşid Rıza, (Beyrut: Dârü'l-Me'ârif, 1980), 40; İbn Melek, *Şerhu'l-Menâr* (İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, 1965), 9; Sedat Şensoy, "Nazmu'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim: 22.07.2023).

6 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/93-94.

7 Elmalılı tefsirindeki meal bölümü hakkında dil, üslup, muhteva yönünden değerlendirmeler için bk. Mustafa Özel, "Elmalılı'nın Mealinin Bazı Özellikleri", *Diyanet İlmî Dergi Kur'an Özel Sayısı* (2012), s. 553-576; Zülfi Kar Durmuş, "Elmalılı'nın Mealinde Çok Anlamlılık Problemine Yaklaşımı (Lafız-Mana İlişkisi)", *Diyanet İlmî Dergi* 51/3 (2015), 55-77; Mahmut Öztürk, "Kelime Bağlamında Elmalılı Mealinin Bazı Özellikleri", *Bir Kur'an Mütfekkiri Elmalılı M. Hamdi Yazır* (Ankara: DİB Yayınları, 2017), 177-241

sürülmüştür.⁸ Ancak Elmalılı'nın Kur'an tercümesine ilişkin görüşleri doğru bir şekilde tahlil edilmeden tefsirinin meal bölümü hakkında sağlıklı değerlendirmeler yapmanın mümkün olmadığını burada vurgulamak gerekir. Elmalılı bu noktada tefsir mukaddimesinde yaptığı açıklamalarla tutarlı bir tavır sergilemektedir.

Elmalılı tefsir mukaddimesinde Kur'an tercümesi meselesine geniş yer vermesine ve bu noktada özgün fikirler ortaya koymasına rağmen akademik çalışmalarda onun görüşlerinin hem nitelik hem de nicelik bakımından yeterince incelenmediği görülmektedir.⁹ Nitekim bu makalede Elmalılı'nın Kur'an tercümesi meselesine yaklaşımı nazım-mana birlikteliği açısından incelenerek konuyla ilgili tartışmalara yeni bir boyut kazandırmak hedeflenmektedir. Bu amaç doğrultusunda araştırmada ağırlıklı olarak veri toplama, metin ve söylem analizi yöntemlerine başvurulmuştur. Konunun kavramsal çerçevesini ele alan ilk başlıkta veri toplama yöntemiyle tercümeyle ilgili literatürdeki temel meselelere işaret edilmekte sonraki iki başlıkta metin ve söylem analizi yöntemleri kullanılarak Elmalılı'nın Kur'an tercümesi hakkındaki görüşleri nazım-mana birlikteliği açısından ele alınmaktadır. Burada anlatının bütünlüğünü ve akıcılığını bozmamak için ana metinde Elmalılı'nın adı zikredilmeden dipnotta eserlerine atıf yapılarak görüşlerine işaret edilmektedir.

1. Tercümenin Tanımı, Çeşitleri ve Tercümede Denklik Sorunu

Arap sözlük bilimcilerinin çoğuna göre *tercüme* kelimesi, köken itibariyle Arapça olup üç harfli (sülâsî) *raceme* veya dört harfli (rubâî) *terceme* fiilinden türetilmiş bir mastardır. Sözlükte “sözünü bir kimseye ulaştırmak, bir metni veya kelamı bir dilden başka bir dile çevirmek, bir sözü kendi dilinde veya farklı bir dilde açıklamak” gibi anlamlara gelir.¹⁰ Buna göre tercüme

8 Durmuş, “Elmalılı'nın Mealinde Çok Anlamlılık Problemine Yaklaşımı (Lafız-Mana İlişkisi)”, 75.

9 Mehmet Yılmaz *Elmalılı Meâl ve Tefsirinde Kur'an Deyimlerinin Çevirisi* başlıklı yüksek lisans tezinde Kur'an tercüme meselesini sadece deyimlerle sınırlandırarak ele almaktadır. Bu çerçevede Kur'an'daki Arapça deyimlerin Türkçeye tercümesi ve bazı âyetlerin Türkçe deyimlerle açıklanması gibi hususlara dikkat çekmekte fakat nazım-mana bütünlüğü açısından Kur'an'ın tercüme edilebilirliği konusuna hiç değinmemektedir. Bk. Mehmet Yıldırım, *Elmalılı Meâl ve Tefsirinde Kur'an Deyimlerinin Çevirisi* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014). Hasan Yılmaz “Elmalılı ve Çantay'ın Mukaddimeleri Özelinde ‘Çeviri Olgusu’ ve ‘Kur'an Meallerine’ Dair” başlıklı makalesinde ise Elmalılı'nın tercüme meselesine ilişkin görüşlerini özetleyerek aktarmış fakat bu görüşler hakkında ne bir değerlendirmeye yer vermiş ne de örnek zikretmiştir. Bk. Hasan Yılmaz, “Elmalılı ve Çantay'ın Mukaddimeleri Özelinde ‘Çeviri Olgusu’ ve ‘Kur'an Meallerine’ Dair”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2008), 93-119.

10 İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *eş-Şihâh: Tâcü'l-luğa ve şihâhu'l-'Arabîyye* (Beyrut: Dârü'l-İlm, 1407/1987), “rcm”, 5/1928; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414/1993), “trcm”, 12/66; Mütercim Âsım Efendî, *Kâmûsü'l-muhîd Tercümesi* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), 5/4878.

Bazı lügat âlimleri *tercüme* kelimesinin muarreb olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu âlimlere göre kelimenin aslı Süryanice veya Ârâmice *turguman* veya *dergeman* olup Arapçada *tercümân* şeklinde telaffuz edilmiştir. Bu kelime daha sonra Arapçada dört harfli fiillerden *dahrece* veznine konularak ondan farklı kelimeler türetilmiştir. Bk. Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Abdülâlim et-Tahâvî, (Kuveyt: et-Türasü'l-'Arabî, 2000/1421), “terceme”, 31/327-328. İslâm âlimlerinin çoğu, klasik dönemde bazı Arap filologlar tarafından dile getirilen bu görüşe iltifat etmemiş bunun aksine *tercüme* kelimesinin aslının Arapça olduğunu söylemişlerdir. Ancak son dönemde özellikle Batılı kaynakları referans alan İslâm araştırmalarında bu görüşün öne çıkarıldığını görüyoruz. Bk. Cengiz Orhonlu, “Tercüman”, *MEB İslam Ansiklopedisi* (Eskişehir:

başlı başına bir beyan faaliyetidir. Tercüme fiilini yerine getiren tercüman veya mütercim, bir sözde ifade edilen bütün mana ve vurguları kendi dilinde veya farklı bir dilde anlaşılır kılmayı hedefler. *Tercüme* terim anlamı itibariyle sözlüklerde zikredilen anlamlardan daha dar (mahsûs) bir kullanıma sahiptir. Buna göre edebî bir terim olarak tercüme yalnızca iki farklı dil arasında gerçekleşen bir beyan faaliyeti olarak görülür ve şöyle tarif edilir: “Tercüme, bir sözün manasını bütün mana ve maksatlarını içine alacak şekilde başka bir dilde farklı bir kelam ile tabir etmektir.”¹¹

Tercümede asıl olan kaynak dilde ifade edilen bütün mana ve maksatların eksiltmeden veya çoğaltılmadan hedef dile aktarılmasıdır. Nitekim bir sözü farklı bir dile aktarırken ifadelerin bazı yönlerden detaylandırılması veya bazı yönleriyle kısaltılması o söze yeni mana ve maksatlar katılmasına yol açar. Bu şekilde yapılan açıklamaya, tercüme değil tefsir veya meal adı verilir. Dolayısıyla bir sözün tercüme yoluyla bir dilden başka bir dile aktarılması, o sözün manasını diğer dildeki eşdeğer kelimelerle ifade etmekten ibarettir. Bu tür beyan faaliyeti ise iki şekilde gerçekleşir:

a) Harfî Tercüme: Lafzî tercüme diye de isimlendirilen bu tercüme türünde, bir söz veya metin, kaynak dildeki kelimelerin sözlük anlamları ve cümle içerisindeki dizilişi dikkate alınarak başka bir dile aktarılır. Bu tür çevirilerde kaynak dildeki söz veya metnin hiçbir cümle eksik bırakılmadan kelimesi kelimesine hedef dile aktarılması amaçlanır. Tercüme denilince akla ilk olarak bu tür çeviriler gelir. Harfî tercüme kelime merkezli olduğundan bu tür çevirilerde kaynak dildeki kelimeler tek tek ele alınır ve hedef dilde her yönüyle onların yerini alacak kelimeler özenle seçilir. Böylece kaynak dilde ifade edilen mananın yanı sıra hedef dildeki kelime sayısı, cümle yapısı ve üslubun da korunması amaçlanır. Bu nedenle özellikle edebî eserlerde harfî tercüme yönteminin uygulanması çok zor hatta genellikle imkânsız görülür.¹²

b) Tefsirî Tercüme: Bir sözü veya metni, nazım ve tertip bakımından kaynak dildeki kurgusunu dikkate almadan bazı şerh ve izahlarla başka bir dile çevirmektir. Tefsirî tercümede amaç, kaynak dilde ifade edilen bütün mana ve maksatları en kapsamlı şekilde hedef dile nakletmektir. Bu nedenle tefsirî tercümenin, esas itibariyle bir dilden diğerine anlam aktarımından ibaret olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla bu tür çeviriler anlam merkezlidir. Bu nedenle harfî tercümedeki katı kurallar tefsirî tercüme için geçerli değildir. Yani kaynak dildeki asıl metnin kelime sayısı, cümle yapısı ve anlatım tarzı mütercimin öncelikle dikkat etmesi gereken hususlar değildir. Mütercime sağladığı bu esneklik ve kolaylıklar nedeniyle tefsirî tercüme yöntemi günümüzde daha çok tercih edilmektedir.¹³

ETAM, 2001), 12(1)/175.

11 Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fi 'ulûmi'l-Kur'an*, thk. Bedî' es-Seyyid el-Lahhâm, (Dimeşk: Dâru'l-Kuteybe, 1431/2010), 1/125.

12 Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 2000), 1/19-20; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2010), 27.

13 Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*, 1/21-22; Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/125-127; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 27; Osman Arpaçukuru, “Kur'an'ın Anlamlarının Türkçeye Aktarımı: Meâl mi? Tercüme mi?”, *Dergiabant: Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2020), 698.

Özetle harfî tercüme mevzuîdir. Bu tür tercümelerde kelime ve terkiplerin sayısı, literal anlamları, cümle içerisindeki kullanımları bakımından referans metin ile çeviri arasında tam bir mutabakat vardır. Tefsirî tercüme ise mevzuîdir. Bu tür tercümelerde amaç, kaynak dildeki metnin ihtiva ettiği mana ve maksatların hedef dile en doğru ve eksiksiz şekilde aktarılmasıdır. Tefsirî tercümelerde asıl metin ile çeviri arasında kurgu, kelime sayısı ve anlatım tarzı bakımından önemli farklılıklar olsa da içeriğin aktarılması noktasında büyük ölçüde müteakibiyet söz konusudur.¹⁴ Bu çerçevede harfî ve tefsirî tercümelerde dikkat edilmesi gereken en önemli husus denklik meselesidir. Bu türlerin ilkinde söz konusu denklik nazma göre, ikincisinde ise manaya göre kurulmaktadır. Nitekim Elmalılı da kaynak dil ile hedef dil arasındaki denklik meselesine dikkat çekerek tercümeyi şöyle tarif etmektedir: “Terceme, bir kelâmın mânasını diğer bir lisanda dengi bir ta‘bir ile aynen ifade etmektir.”¹⁵ Elmalılı tanımında vurguladığı iki dil arasındaki denliğin nasıl tesis edileceğini ise şu cümle ile açıklar: “Terceme aslın mânasına tamamen mutâbık olmak için sarâhatte delâlette, icmâlde tafsîlde, umûmda husûsda, ıtlakda takyîdde, kuvvette isâbette, hüs-n-i edâda, üslûb-i beyanda, hâsılı ilimde, sanatta asıldaki ifadeye müsâvi olmak iktizâ eder.”¹⁶

Buna göre bir söz bir dilden diğerine aktarılırken kaynak dildeki anlam ve maksatlar doğru ve eksiksiz belirlenmeli ve hedef dilde buna tam karşılık gelen ifadeler özenle seçilmelidir. Bu noktada kaynak dil ile hedef dil arasında tam mutabakatın sağlanması için öncelikle asıl dilde kolay anlaşılabilir sarîh ifadeler diğer dile aynı sarâhatte aktarılmalıdır. Örtülü bir dille maksada işaret eden kinaye, mecaz, istiare gibi sanatların çevirilerinde erek dildeki farklı ifade biçimleri uygulanmalıdır. Aynı şekilde bir amaca binaen tafsilata girmeden konunun sadece ana hatlarına temas eden kısa açıklamaların tercümesinde veya bunun tam aksine konunun hiçbir ayrıntısını atlamayan, meseleleri bütün detaylarıyla ortaya koyan geniş izahlarda kaynak dil ile erek dil arasında bir üslup birlikteliği sağlanmalıdır. Bazen bir hüküm toplumun her kesimini ilgilendirir. Kaynak dilde bu hüküm açıklanırken bazı genelleyici tabirler kullanılır. Bazen de hüküm toplumda sadece bir kesimi ilgilendirir. Bu durumda ise hüküm beyan edilirken kendisine muhatap olanları diğerlerinden ayıran sınırlayıcı ifadeler başvurur. Tercümede bu tür genelleme (âm) veya tahsis (hâs) ifade eden üslupların hedef dildeki karşılıklarının doğru tespit edilmesi gerekir. Yine buna bağlı olarak kaynak dilde zaman, yer, nitelik, durum gibi kayıtlarla delalet alanı daraltılan ve farklı manalara ihtimali kalmayan mukayyed ifadeler ile bu tür kısıtlamalara maruz kalmadan kelâmın farklı manalara hamledilmesini mümkün kılan mutlak tabirler aynı maksat ve vurgularla hedef dile aktarılmalıdır. Bu noktada sözün yanlış anlaşılmasını önlemek için kaynak dilde kullanılan pekiştirme edatlarının miktarı ile bu edatların

14 Abdülcelil Bilgin, “Harfî ve Tefsirî Tercümenin İşlevselliği ve Aktüel Değeri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (2010), 173. Ayrıca harfî tercüme ve tefsirî tercüme türleri arasındaki farklar hakkında detaylı bilgi ve değerlendirmeler için bk. Hasan Yılmaz, “Kur’an Meali Bağlamında Harfî Tercüme ile Tefsirî Tercüme Türü Arasında Bir Mukayese”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/6 (2016), 1-18.

15 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/88.

16 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/88.

anlatıma kattığı istikamet hedef dilde de aynı düzeyde hissettirilmelidir. Bu koşullar dikkate alınmadan yapılan çeviride kaynak dildeki mana ve maksatlar bütün yönleriyle hedef dile aktarılmaz. Esasen bu şekilde ortaya konulan noksan bir çeviri faaliyeti için tercüme yerine meal tabiri kullanmak daha uygundur.¹⁷

Öte yandan bazı diller arasında kelime ve üslup bakımından pek çok benzerlik bulunsa da hiçbir dil, yapı ve biçim itibarıyla başka bir dilin birebir aynısı değildir. Başka bir ifadeyle diller arasında tam bir mutabakattan söz etmek mümkün değildir. Elbette her dilin kendine özgü onu başka dillerden farklı kılan yönleri vardır. Bu özgünlükler diller arasındaki söz aktarımını zorlaştırır ve hatta bazen imkânsız kılar. Ancak bu tarz bir zorluğa veya kültürel faktörlerden etkilenme düzeyine bağlı olarak bir metnin birebir aynısını başka bir dilde inşa etmek neredeyse imkânsız olsa da ona yakın çeviriler ortaya koymak mümkündür. Elmalılı buna *tanzîr* adını vermektedir.¹⁸

Edebî bir terim olan *tanzîr* veya *nazîre* “bir şairin manzum bir eserine başka bir şair tarafından aynı vezin ve kafiyede yazılan şiir” şeklinde tarif edilir. Buna göre edebiyata yeni giriş yapan acemi yazarlar, hoşlandıkları şiirlere veya hayranlık duydukları şair ve yazarların sözlerine gerek içerik gerekse üslup ve şiir ölçüleri bakımından benzer yazılar ve şiirler kaleme alır. Edebiyat terminolojisinde buna “nazîre yazmak, tanzîr etmek ve nazîre söylemek” adı verilir.¹⁹

Elmalılı’ya göre dilsel ve edebî inceliklerden yoksun, salt akıl ve mantığa hitap eden, sade bir dille yazılan bilimsel eserlerin, ifade gücü yüksek, sözcük hazinesi zengin dillere aynen çevirisi mümkündür. Ancak aklın yanında kalbe hitap eden, okuyucusunun duygularını harekete geçiren ve dilin edebî zevk ve estetiğini öne çıkaran metinlerin, sahip olduğu bütün niteliklerle başka bir dile aktarılması imkânsızdır. Çünkü bu tür metinlerin başka bir dile aktarımında tercüme konusu olan asıl metnin dilinden, mütercimim entelektüel birikimine kadar birçok faktör etkin rol oynar. Mütercimim görevi bütün bu faktörleri göz önünde bulundurarak kaynak dildeki asıl metin ile hedef dildeki çeviri arasında tam bir uyum (mutabakat) sağlamak değildir. Zaten bunu gerçekleştirmek imkânsızdır. Fakat mütercim elindeki bütün imkânları kullanarak asıl metne anlam bakımından en yakın hatta neredeyse ona eşdeğer kabul edilebilecek bir metin inşa etmeye çalışır.²⁰ Bu bağlamda iki dil arasındaki mutabakat nazım düzeyinde değil mana düzeyinde gerçekleşir. Bu yöntem hem daha kolay hem de çevirinin ruhuna daha uygundur.²¹

Elmalılı divan edebiyatı şairlerinden Fuzûlî’nin (öl. 963/1556) bir beytiyle meseleyi örneklendirmektedir. Buna göre Türk edebiyatında “Geh gözde geh gönülde hadengin mekân tutar / Her kande olsa kanlıyı elbette kan tutar”²² beytine benzer içerikte hatta daha edebî bir

17 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/116.

18 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/88, 89.

19 Yavuz, Kemal, “Türk Şiirinde Nazire”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 6/10 (2013), 360; Köksal, M. Fatih, “Nazîre”, TDV İslâm Ansiklopedisi (Erişim 30 Eylül 2022).

20 İsmail Durmuş, *Çeviri Sanatının Esasları* (İstanbul: AKDEM Yayınları, 2018), 62.

21 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/88.

22 Beyti günümüz Türkçesine şöyle çevirmek mümkündür: *Senin okun bazen gözde bazen gönülde yer eder / Nerede olursa olsun katili kan tutar. Şair beyitte hakkın sıfatı olan âlemdeki güzelliklerin bazen gözde bazen*

üslupla söylenmiş beyitler mevcuttur. Ancak bu beytin, ifade tarzı, kelimelerinin seçimindeki incelik ve letafet bakımından, değil başka bir dile günümüz Türkçesine bile birebir aktarılması mümkün değildir. Mesela; ikinci mısra “her nerede olursa olsun kanlıyı kan tutar” şeklinde yeni dile çevrilse buradaki cinas ve telmih sanatlarının manaya kattığı derinlik zayıf edilmiş olur. Halbuki dinleyene her nerede olursa olsun kâtili iki kan arasında kıskıvrak yakalayıp hapsetme duygusunu hissettiren cinaslı üç kelime (kande, kanlı, kan tutmak) bir araya getirilmiş ve tek bir mısradaki zikredilmiştir. Elbette bu denli edebî nüktelere sahip bir kelamı bütün söz sanatlarıyla birlikte başka bir dile taşımak kabil değildir.²³

Bir şair veya yazarın duygu, düşünceleri başka birisi tarafından farklı bir dile birebir aynı vurgu ve içerikle aktarılamadığı gibi bunu şairin kendisinin de başarması mümkün değildir. Yani şair veya yazar bir dile etkileyici bir üslupla kaleme aldığı eseri aynı etkileycilikle başka bir dile çeviremez. Çünkü dillerin de tıpkı insanlar gibi kendilerine özgü yönleri vardır. Bu durumda bir metin, başka bir dile çevrilirken kaynak dildeki ifadeler çözümlenip hedef dile kendisine karşılık gelen ifadeler ile yeniden inşa edilmelidir. Elmalılı konuyu yine Fuzûlî'ye ait bir dörtlük ile şöyle örneklendirir.

ثَبَّتْ يَدَا كَاتِبٍ لَوْلَا مَا خَرَّبَتْ
مَعْمُورَةٌ أُسَيْسَتْ بِالْعِلْمِ وَالْأَدَبِ
أَرْدَا مِنَ الْخَمْرِ فِي إِفْسَادِ نَسْخَتِهِ
تَسْتَظْهَرُ الْعَيْبَ تَغْيِيرًا مِنَ الْعَنْبِ

Fuzûlî divanının girişinde zikrettiği bu dörtlükte, özellikle imlâ ve dilbilgisi bakımından kifayetsiz müstensihlerin, yazıya geçirdikleri metinlerde bazen olmayacak hatalar yapmalarından şikayet etmekte ve bu şekilde nice hikmetli sözleri tahrif ettikleri için onlara beddua etmektedir.²⁴ Şiirde bu gibi müstensihler çok hassas ölçüler kullanılarak inşa edilen bir binayı harabeye çeviren bozgunculara benzetilmiştir. Nitekim şairin ilmî-edebî yönden özenle seçtiği kelimelerden meydana getirdiği bir eser, bazen müstensihin çok basit bir hatası veya dikkatsizliği yüzünden berbat hale dönüşmektedir. Örneğin; “üzüm”²⁵ anlamına gelen ‘*ineb* (عنب) kelimesini yazarken müstensihin sehven orta harfin noktalarını üste değil de alta yerleştirmesiyle kelimenin anlamı çok farklı bir mecraya kaymaktadır. Zira bu şekilde ‘*ayb* (عيب) formunu kazanan kelime “hata, kusur, yüz karası, ayıp”²⁶ gibi anlamlara gelir. Fuzûlî müstensihin yapmış olduğu bu tashifin,

gönülde kendisine yer ettiğini bildirir. Yani insan bu güzellikleri bazen gözüyle seyre dalar bazen gönülden hayranlık duyar. Bu güzellikler insanı maddî âlemden çıkarıp mana âlemine taşıyan kâtil ok misalidir. Oklar bir bedene isabet etti mi onu kana bular ve asla ondan ayrılmaz. Artık bu ızdırapla bir yandan göz kanlı yaşlar dökerken bir yandan da gönül kanar. Beyitte geçen kan tutmak tabiri, kâtilin cinayet mahallinden ayrılamaması demektir. Sevgilinin oklarını ise cinayet mahalli olan göz ve gönüldeki kan tutuyor. Bk. Ahmet Nihat Tarlan, *Fuzûlî Divanı Şerhi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1981), 201.

23 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/88.

24 Dil ve edebiyat konularında kifayetsiz müstensihlerin tahrif ettikleri metinler hakkında ilgili örnekler için bk. Fatih Odunkıran, “‘Kalem Olsun Eli Ol Kâtib-i Bed-tahrîrin’ yahut Lügat-ı Cûdî’de Yer Alan Manzum Şevâhid Üzerine”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 2/13 (2015), 167-210.

25 *el-Me'ânî*, “عنب” (Erişim 06 Ekim 2022).

26 *el-Me'ânî*, “عيب” (Erişim 06 Ekim 2022).

üzüm gibi helal bir nimeti şaraba çevirerek haram kılmaktan daha büyük bir kusur olduğunu bildirir.

Elmalı yukarıdaki dörtlüğü nesir halinde Türkçeye şöyle çevirir: “Elleri kurusun ol kâtibin ki o olmasa idi ilm ü edeb ile tesis edilen hiçbir ma‘ûre harap olmazdı. Nüshasını ifsad etmekte şaraptan daha kötüdür: ‘İnebden bir tağyîr yaparak ortaya ‘ayb çıkarmak ister.” Elmalı’ya göre asıl metnin lafızları dikkate alınarak yapılan bu tercüme hiçbir zaman orijinalinin yerini tutamaz. Her şeyden önce hedef dildeki metnin okunuşunda kaynak dildeki gibi bir ahenk olmadığından bu çevirinin, yerine göre bir darb-ı mesel olarak kullanılması pek mümkün değildir. Nitekim Fuzûlî de buna istinaden dörtlüğü Türkçeye çevirirken şiirin Arapça aslında kullandığı bazı tabirlerin yerine anlamca farklı ancak Türk dilinin yapısına daha uygun kelime ve ifadeler tercih etmiştir. Böylece Türk edebiyatına da yepyeni bir beyit kazandırmıştır.

*Kalem olsun eli ol kâtib-i bed-tahrîrin
Ki fesâd-ı rakamî sûrumuzu şûr eyler.
Gâh bir harf sukûtıyla kular nâdiri nâr
Gâh bir nokta kusûruyla gözü kör eyler.²⁷*

Görüldüğü üzere bu dörtlükte Fuzûlî, kâtibin dikkatsizliğinden kaynaklanan tashifleri ve buna bağlı olarak ortaya çıkan anlam kaymalarını asıl metninden farklı örneklerle açıklamaktadır. Buna göre şair ilk mısra da yine kifayetsiz katiplerin edebî metinleri yazıya geçerken yaptıkları hatalardan duyduğu rahatsızlığı dile getirmekte ardından konuyla ilgili örnekleri sıralamaktadır. Buna göre eski dilde “şenlik, düğün, şölen”²⁸ anlamına gelen *sûr* (سور) kelimesi, ilk harfine noktalar eklenerek “tozlu, çorak, karışıklık, kavga, gürültü”²⁹ anlamındaki *şûra* (شور); “eşine az rastlanır, az görülür, seyrek, ender”³⁰ anlamına gelen *nâdir* (نادر) kelimesi orta harfî düşürülerek “ateş, yangın, cehennem”³¹ anlamındaki *nâra* (نار); beş duyu organlarından birisi için kullanılan *göz* (كوز) kelimesi son harfinden nokta düşürülerek “görme duyusunu yitirmiş kimse, âmâ” anlamındaki *köre* (كور) dönüştürülür.

Bu dörtlük bir önceki dörtlüğün birebir tercümesi değildir ancak ona denk tabirlerle söylenmesinden ibarettir. Dolayısıyla edebî bir tercümedir. Her iki dörtlük de maksadın beyanı açısından aynı edebî değere sahiptir. Her iki dörtlükte zikredilen ve birbirinden farklı gibi görülen örnekler aslında birbirlerini tamamlar niteliktedir. Yani *ineb* kelimesini *ayba*, *sûru şûra*, *nâdiri nâra*, *gözü köre* çevirmek hep aynı konuyu açıklayan misallerdir. Bununla birlikte ifadelerin bir dilden başka bir dile çevrilmesi bakımından zikri geçen örnekler arasında mutâbakat değil mümâselet vardır. Daha önce de belirtildiği gibi buna edebiyat terminolojisinde *tanzîr* adı verilir ve edebî eserlerin başka bir dile tercüme edilmesi ancak bu yolla mümkündür.³²

27 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/89.

28 Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, nşr. Şaban Kurt, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2006), “sûr”, 742; *Kubbealtı Lugati*, “sûr” (Erişim 06 Ekim 2022).

29 Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, “şûr”, 787; *Kubbealtı Lugati*, “şûr”.

30 Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, “nâdir”, 1446; *Kubbealtı Lugati*, “nâdir” (Erişim 06 Ekim 2022).

31 Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, “nâr”, 1446; *Kubbealtı Lugati*, “nâr” (Erişim 06 Ekim 2022).

32 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/89.

Öte yandan bu tarz edebî niteliklere sahip bir eser şiir değil de ilmî derinliği olan veya hukukî açıdan bağlayıcı bir metin olsaydı bu durumda tanzir yoluyla yapılan çeviri, tercüme değil tahrif olurdu. Nitekim yukarıdaki dörtlüklerin ilkinde Fuzûlî'nin kastı İslâm hukukunda şarap içmenin veya üzüm suyunu şaraba çevirmenin cezasını bildirmek olsaydı ikinci dörtlükte bahsedilen birinin gözünü kör etme cinayeti onun tercümesi yerine geçmezdi. Zira İslâm hukukuna göre bu iki suç hem işleniş biçimi hem de toplumda ortaya çıkardıkları zarar bakımından birbirinden tamamen farklıdır. Dolayısıyla hüküm ifade eden resmî belgelerde kullanılan tabirlerin, kanunların, antlaşmaların, sözleşmelerin, kişinin görev ve yetki alanını tayin eden emir ve yasakların çerçevesini belirleyen naslardır. Bu nedenle hukuka uygun bir sözleşme hakkında hüküm verilirken yalnızca asıl metinler dikkate alınır. İhtiyaç halinde asıl metni anlamak için tercümeyle müracaat edilse de hüküm aşamasında onun hiçbir bağlayıcılığı yoktur.³³

2. Kur'an'da Nazım-Mana İlişkinin Boyutları ve Tercümenin İmkânı

Kur'an-ı Kerim, insanları dünya ve ahiret hayatı hakkında bilgilendiren, onlara pek çok ilim, hakikat, hüküm ve hikmet öğreten ilahî bir kitaptır. Kur'an'ın nihai gayesi onun bu öğretilerine kulak verenleri her iki cihanda huzur ve mutluluğa kavuşturmaktır. Hidayet temeli üzerine kurulan bu aslı gayenin gerçekleşmesinde Kur'an'ın ihtiva ettiği konuların genişliği ve derinliğinin yanı sıra anlatım tarzı ve üslubu da çok önemli yer tutmaktadır.

Her şeyden önce bu ilahî kitabın *Kur'ân* diye isimlendirilmesi muhteva zenginliğinden çok bu muhtevanın nasıl aktarıldığını vurgulamak içindir. Nitekim yaygın kanaate göre *kırâ'at* (قراءة) mastarından türetilen *Kur'ân* kelimesi sözlükte “yüzünden veya ezbere okunan söz” anlamına gelir.³⁴ Kıraate konu olmak manadan ziyade nazma ait bir özelliktir. Bundan dolayı birçok âyette Kur'an'ın Arapça olduğu bildirilirken³⁵ içerdiği hakikatlerin Arap toplumuyla ilişkisinden ziyade Arap dilinin imkânları açısından nasıl bir anlatıma sahip olduğuna dikkat çekilmektedir. Bir sözün bir dile aidiyeti, onu meydana getiren lafız ve terkiplerin söylem tarzıyla ilgili bir husustur. Dolayısıyla bir sözün Arapça veya Türkçe olması, onun ifade edilmiş şeklinin dil ile ilişkisini ortaya koymaktadır. Mana ise evrenseldir ve hiçbir dile aidiyeti yoktur. Ayrıca Kur'an, ihtiva ettiği konular bakımından daha çok Furkan, Hüda, Nûr, Rûh gibi isimlerle anılmakta ve hiçbir âyette bu isimler Arapça olmakla nitelendirilmemektedir.

Bazı isimler ise Kur'an'ın hem nazımına hem de muhtevasına işaret etmektedir. Örneğin; *el-Kitâb* ismi Kur'an'ın nazım bakımından eşsiz bir anlatıma, mana bakımından ise bütün yönleriyle idraki mümkün olmayan zengin bir içeriğe sahip olduğunu ifade etmektedir. Nitekim

33 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/90.

34 Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ, (Dimaşk: Dâru'l-Mustafâ, 2008), 1/162; Tehânevî, *Keşşâfû ıstılâhâti'l-fünûn ve'l- 'ulûm*, thk. Ali Dahruc, (Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1996), 2/1306; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/102; Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: Dâru't-Türâs, 1984), 1/71.

35 Yûsuf 12/2; Tâhâ 20/113; ez-Zümer 39/28; Fussilet 41/3; eş-Şûrâ 42/7; ez-Zuhruf 43/3.

Hûd 11/1. âyette Kur'an'ın bu özelliğine dikkat çekilerek onun nazım yönüyle her türlü eksiklik ve kusurdan uzak, tahrif edilmesi mümkün olmayan, gayet açık, sağlam (muhkem) ve muntazam bir kitap olduğu; mana yönüyle ise yüce hakikatler ihtiva ettiği ve bu hakikatleri ayrıntılı bir şekilde ele alıp incelediği (mufassal) bildirilmektedir.³⁶ Aynı şekilde Fussilet 41/3. âyette Kur'an âyetlerinin nazımını oluşturan lafızlar bakımından fasılalarla birbirinden ayrılıp surelerde bir araya getirildiği, mana bakımından ise vaat ve tehdit, kıssalar ve hükümler gibi çeşitli konuları ayrı ayrı ele aldığı ve bütün bu zengin içeriğin Arap dilinin imkânlarıyla kitap formunda muhataplara ulaştırıldığı ifade edilmektedir.³⁷ Ayrıca *el-Kitâb* ismi Kur'an'ın sözlü anlatım inceliklerine sahip olmasının yanında yazılı metin hüviyetinde olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Kur'an'da yüce hakikatler muhataplara canlı bir dille anlatılırken bir yandan da yazılı metin standartlarına dikkat edilmektedir. Buna göre kelime seçimi, cümle kurulumu ve anlatımda konu bütünlüğünün sağlanması gibi hususlarda yazılı anlatımın ilkeleri göz önünde bulundurulmaktadır. Bu da yine Kur'an'ın nazım özelliklerindedir. Aynı şekilde *el-Hükm*, *et-Tenzil* ve *ez-Zikr* de Kur'an'ın nazım-mana bütünlüğüne işaret eden isimler arasında yer alır ve bu isimlerin tamamı Arapça olmak vasfıyla Kur'an'a alem kılınır.³⁸

İlahi kelamı tanıtan isimler arasında en öne çıkan şüphesiz *el-Kur'ân* ismidir. Çünkü bu isim sadece Kur'an'a has kullanılan özel bir isimdir ve onun nazım-mana bütünlüğünü ortaya koyan kıraat ve tilavet manaları bu isme özgüdür. Kur'an'ın tilavete konu olması (vahy-i metluv) bu isme ait bir özelliktir ki bu da onun Arapça olduğunun bir ispatıdır. Çünkü tilavete konu olmak aslında lafızların bir özelliğidir ve bu lafızlar Arapçadır. Bu bağlamda bu lafızların başka bir dilde tam karşılığını bulup söylemek mümkün olsaydı Kur'an tercüme edilirdi fakat yine de bu tercüme Arapça olmadığından ona Kur'an adı verilmez belki de Kur'an tercümesi denilebilirdi.³⁹

Bu itibarla Kur'an bütün kitaplardan üstün ve hükmü kıyamete kadar yürürlükte olan hak kitaptır ve Arapça olarak nazil olmuştur. Yani onun ihtiva ettiği ilahî hakikatler ve hükümler Arap dilinin imkânlarıyla muhataplara ulaştırılmıştır. Kur'an'ın çağları aşan ve bütün milletleri kuşatan bu hükümlerini nazımının Arapça olmasıyla ilgilidir. Nitekim diğer ilahî kitaplarda Kur'an'a aykırı veya Kur'an'ın tasvip etmediği hükümlerle amel etmek caiz olmadığı gibi bu hâkimiyeti Kur'an tercümelerine dayandırmak veya tercümelerden hareketle Kur'an'ın ahkâmı hakkında tespitler yapmak doğru değildir. Bu noktada Kur'an'ın hükümlerine kaynak olacak tek merci, bizzat Allah'ın kelamı olarak indirilmiş olan Arapça nazımdır.⁴⁰

Kur'an'ın nazımına gelince o herkesin aşına olduğu harf ve seslerden meydana gelen ve Arapların günlük hayatta kullandığı dolayısıyla bütün insanların kolayca kavrayabileceği kelimelerle, bizzat Allah tarafından başka örneği olmaksızın bir araya getirilen eşsiz bir kelimedir.

36 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/557.

37 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/804.

38 Yûsuf 12/2; er-Ra'd 13/37; Tâhâ 20/113; Fussilet 41/3; el-Ahkâf 46/12.

39 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/91.

40 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/759.

Bu kelamı oluşturan lafızlar ile mana arasındaki uyum, tıpkı bir cismin aynadaki yansıması gibi birbirini tam olarak karşılar. Her âyeti öyle sade ve basit bir forma sahiptir ki bu durum onu işitenlerde bir benzerini ortaya koyma hevesi meydana getirir. Nitekim tarih boyunca buna teşebbüs edenler olmuştur. Fakat bu kimseler ya Kur'an'ın yanına bile yaklaşamayacak sözcükler sarf etmişler veya mahcup bir edayla Kur'an'a olan hayranlıklarını itiraf etmekten kendilerini alıkoyamamışlardır.⁴¹ Kur'ân-ı Kerîm'de bu konuya çeşitli vesilelerle temas edilmekte ve kıyamete kadar bütün muhataplara bu konuda açıkça meydan okunmaktadır. Tehaddî âyetleri diye bilinen bu âyetlerde Kur'an'ın Allah kelamı olduğu bildirilmekte bir benzerinin getirilmesinin asla mümkün olmayacağı ileri sürülmektedir.⁴²

Kur'an herkesin okuyup anlayabileceği sadelikte bir kitap olmasına rağmen benzerinin telif edilmesi hususunda kimseye fırsat vermeyen bir anlatıma sahiptir. Hiç Arapça eğitimi almamış kimseler bile Kur'an'ı dinlediklerinde insan ruhunu okşayan, dinlendirici yönlerini fark eder ve onun etkileyici atmosferinde kendilerinden geçerler. Arapçadan biraz nasibi olanlar ise Kur'an'ı okuduklarında başta ondan bir şeyler anladıklarını zannederler ancak okumaları derinleştikçe ilk anladıklarının çok yüzeysel olduğunu farkına varırlar. Netice itibarıyla Kur'an nazmını meydana getiren kelime ve terkiplerden pek çok manalar fişkırmaya başlar. Taklidine özendikçe anlamlar çoğalır, zenginleşir, derinleşir ve nihayet insanın takat getiremeyeceği bir sonsuzluğa ulaşır. Bu seviyede kişinin elinden gelen tek şey çaresizliğini itiraf etmektir.⁴³

Edebî yönden ne kadar üstün olursa olsun her şiir veya nesir, üzerinde yeterince çalışılırsa taklit edilebilir ve benzeri yazılabilir. Ne var ki Kur'an nazil olduğu andan itibaren bütün Arap edebiyatçıları ve belagat ustaları Kur'an'ın ifade tarzlarını ve üslubunu kendilerine örnek almışlar ve bu sayede Arap dili ve edebiyatı açısından çok zengin metinler ortaya koymuşlardır. Ancak yine bu dil ustaları edebiyat sahasında sahip oldukları bütün üstün meziyetlere rağmen Kur'an'ı taklit etmeye veya ona nazire yapmaya cesaret edememişlerdir. Öyleyse kendi dilinde bile taklit ve tanzîr edilemeyen Kur'an nazım ve üslubunun, farklı bir dilde aynı zenginlikle yeniden inşa edilmesi nasıl mümkün olabilir!⁴⁴

Kur'ân-ı Kerîm'in nazmı ile manası arasındaki münasebet hiçbir beşerî kelam ile kıyaslanamaz. Bu münasebet insanın hayal gücü ve tasavvurları ile sınırlı olmadığı gibi yapı itibarıyla sabit, değişmez ve monoton da değildir. Bilakis fitrata uygun olarak değişkenlik arz eden, çeşitliliğe açık ve çok yönlü ve akıcı bir yapıya sahiptir. Ayrıca beşerî kelimelerde nazımın mana ile uyumu ilahî kelimelerdeki gibi zorunlu değildir. Beşerî kelam için mana ile lafızlar arasındaki uyum bir elbisenin bedene uymasına benzetilebilir. Buna göre elbise ve beden birbirinden ayrıştırılabilir ve çoğu zaman bir bedeni birden fazla farklı ve uyumlu elbiseyle donatmak mümkündür. Hatta birçok defa bedeni daha güzel göstermek için kullanılan yapmacık

41 Tarih boyunca Kur'an'ın bir benzerini yazma girişimleri hakkında bilgi için bk. Numan Çakır, *Kur'an-ı Kerim'i Taklit Teşebbüsleri* (İstanbul: İFAV, 2018), 110-258.

42 el-Bakara 2/23; Yûnus 10/38; Hûd 11/13; et-Tûr 52/34.

43 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/92

44 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/93.

süsler onun fitrattan gelen güzelliğini örter. Halbuki Allah'ın ezeli kelamına denk alternatif bir söz söylenemeyeceği gibi o her türlü yapmacılıktan da münezzehtir. Nitekim Allah'ın kelamındaki nazım ve mananın uyumu, güzel bir yüzdeki ten renginin yapısal ve ruhi dokusuna uygun ezeli bir ilişkiyi andırır. Dolayısıyla kelâmullahta bu uyum, dışarıdan bakıldığında beden ve ruh gibi tek parça olarak görülen özel bir karışıma ve örgüye dayanır. İşte bu icaz özelliği nedeniyle Kur'an, başka bir dile aynen aktarılmadığı gibi ne Arapça olarak ne de farklı bir dilde tanzîr yoluyla yeniden inşa edilebilir. Tercüme hangi türden olursa olsun onda ilk anda zayı olan Kur'an'ın kendine has beyan üslubudur diğer bir ifadeyle anlatım tarzıdır. Bu da nazımla doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla Kur'an muhtevasını çepeçevre kuşatan nazım onun asli bir parçasıdır. Bu nedenle bir tercüme, Kur'an'ın muhtevasını eksiksiz bir şekilde başka bir dile taşıyacak nitelikte olsa bile Kur'an hükmünü alamaz. Mesela; namazda okunamaz.⁴⁵

Kur'an, muhtevası anlaşılın ve onun öğretileri doğrultusunda cihanı kuşatan adil bir sistem inşa edilsin diye indirilmiş ilahî bir kitaptır. Bu kitapta yer alan hakikatlerin, Arapça bilmeyenlerin anlayabileceği bir lisan ile açıklanması Âl-i İmrân 3/187. âyetinde işaret edildiği üzere bir zorunluluktur.⁴⁶ Bununla birlikte hiçbir tercüme Kur'an yerine konulamaz. Çünkü Kur'an Allah katından Arapça olarak indirilmiştir. Bu nedenle bazı İslâm âlimleri Kur'an tercümesinin Kur'an diye isimlendirilmesini veya *Farsça Kur'an*, *Türkçe Kur'an* gibi tabirlerin kullanılmasını bir tekfir gerekçesi olarak değerlendirmiştir. Zira bu isimlendirme ve tabirler, Kur'an'ın Arapça olarak indirildiğini bildiren âyetlerin inkârı anlamına gelmektedir.⁴⁷ Bu bağlamda Peygamber Efendimizden Kur'an'ın tefsiri sadedinde aktarılan açıklamaların dahi Kur'an yerine konulması küfrü mucip görülmüştür. Kısacası mütercim kaynak dilde anladığını hedef dile aktarmasından ibaret olan tercüme ne edebî metinlerde ne de Kur'an'da asıl metnin yerini alabilir.⁴⁸ Çünkü her türlü tercümede kaynak dil ile hedef dil arasındaki farklılıklar veya mütercim yetersizliği gibi nedenlerle birtakım aksaklıklar, eksiklikler ortaya çıkar. Tercümede bu tür eksiklikler ilmî açıdan bazen asıl metnin değiştirilmesine bazen de tahrifine yol açabilir. Dolayısıyla Kur'an'dan olmayan fikirlerin tercüme yoluyla ona dahil edilmesi pekâlâ mümkündür.⁴⁹

Tarih boyunca ilmî gerçekleri kendi çıkarları doğrultusunda yorumlayarak, çarpıtarak ve aslından uzaklaştırarak suiistimal edenler olmuştur. Kur'an'da İsrailoğulları'na dair anlatılarda buna sıklıkla rastlamak mümkündür. Buna göre İsrailoğulları, kendi fikir ve yorumlarını Tevrat tercümelerine ekleyerek ilahî hakikat gibi insanlara öğretmişlerdir. Bazen de Peygamber Efendimizin Tevrat'taki sıfatlarını gizledikleri gibi geçmiş kitaplarda bildirilen birtakım hakikatlerin üstünü örtmüşlerdir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de el-Bakara 2/79, en-

45 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/132.

46 "Vaktiyle Allah kendilerine kitab verilen okuyuzarların şöyle misâkıını aldı: Celâlim hakkı için onu nâsa anlatacaksınız, ketm etmeyeceksiniz. Derken onlar onu omuzlarının arkasına attular da mukabilinde biraz para aldılar, bakın ne kötü alışveriş...!"

47 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/632, 3 nolu dipnot.

48 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/94-95.

49 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/93.

Nisâ 4/46, el-Mâide 5/13 gibi çeşitli âyetlerde bu konuya dikkat çekilmekte ve İsrailoğulları bu davranışlarından ötürü kınanmaktadır. Esasen İsrailoğullarının en büyük isyanı, Tevrat'ın aslını koruyamamaları ve kendi yazdıkları tercümeleri Allah kalamı olarak insanlara takdim etmeleridir. Kendilerine gönderilen ilahî kitapları araştırırken ilmî hakikatlerin izinde değil dünyalık heva ve heveslerinin peşinde olmuşlar ve kendilerine kulak verenlerin zihinlerini de safsatılarla meşgul etmişlerdir.⁵⁰ Yeri geldiğinde ellerindeki Tevrat'tan bazı ifadeleri bile değiştirmişlerdir. Örneğin; Peygamber Efendimizin evsafıyla alakalı âyetlerde “orta boylu” anlamına gelen *reb 'a* kelimesinin yerine “uzun boylu insan” anlamındaki *âdem-i tavil* ifadesini koymuşlardır. Yine zina suçunun cezasını taşlanarak öldürülmekten (recm) belirli sayıda sopaya (had) daha sonra onu da kefarete çevirmişlerdir. Bu noktada akla şöyle bir soru gelmesi pek tabiidir: *Kimilerinin yazarak kimilerinin kısmen ezberleyerek muhafaza ettiği ve şöhreti her tarafa yayılmış olan bir kitabı birileri nasıl tahrif edebilir?* İlahî kitaplarda bu gibi tahrifler daha ziyade bir dilden diğerine aktarılırken gerçekleşir. Bu nedenle tercüme işi hem ilmî yönden büyük bir birikim hem de istikamet gerektiren bir iştir.⁵¹ Nitekim Kur'an'da İsrailoğullarının âlimleri de bu konuda “Hakkı batıla karıştırıp da bile bile hakkı gizlemeyin”⁵² şeklinde genel bir hitapla uyarılmışlardır. Aynı zamanda bu âyet-i kerîme Müslümanlara da Kur'an'ın tercüme ve tefsiri meselesinde ve diğer ilmî konularda nasıl bir duruş sergilemeleri gerektiğini öğretmektedir. Bu bağlamda özellikle İslâm'ın ilk dönemlerinde hassasiyetle üzerinde durulan Kur'an'ın yabacı unsurlardan arındırılması (tecrîd) düşüncesinin ne büyük bir önemi haiz olduğu unutulmamalıdır. Zira İslâm âlimleri Kur'an hakkında yalnızca onun Arapça nazmına itibar etmişler tercüme, tefsir, tevîl gibi Kur'an'ı anlamaya yönelik çalışmaları ise onun dışında görmüşlerdir. Yine tarih boyunca Kur'an'la ilgili yapılan bütün tercüme ve tefsir çalışmaları bir araya getirilse bunların yine de Kur'an'ın aslına muadil olamayacağını bildirmişlerdir.⁵³

Son olarak Kur'an'ın Arapça indirilmesinde ve Arap dili ile muhkem kılınmasında birçok ilahî hikmetler vardır. Bunların başında elbette ilk muhatapların bu dili iletişim için kullanmaları zikredilebilir. Şayet Kur'an Arapça dışında farklı bir dilde indirilmiş olsaydı ilk muhataplar arasındaki inkârcılara hesap gününde “*Bu kitabın âyetleri genişçe açıklanmalı değil miydi? Bu nasıl bir kitap, dili yabancı muhatabı Arap!*”⁵⁴ şeklinde bir itiraz hakkı doğardı. Farklı vesileler ile imanı tercih edenler ise ondaki hakikatleri anlayamaz ve doğal olarak başka milletlere tebliğ edemezlerdi. Öte yandan Kur'an her topluma kendi lisanıyla gönderilseydi ve bunun sonucunda farklı dillerde birden çok Kur'an olsaydı İslâm'daki vahdet anlayışına aykırı bir durum ortaya çıkardı. Bu durum farklı milletlerden oluşan İslâm ümmeti arasındaki ihtilaf ve münakaşaları sona erdirmek yerine daha da artırırdı. Bu milletlerden her biri kendi dilinin asıl olduğunu ve diğerlerine karşı hâkim konumda bulunduğunu ileri sürerdi. Böylece Kur'an, hak ile batılın

50 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/448-449.

51 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/342.

52 el-Bakara 2/42.

53 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/449.

54 Fussilet 41/44.

arasını açan (furkân), İslâm ümmetini hak üzere bir araya getiren ve onları tek elden sevk ve idare eden (hâkim) bir kitap olma özelliğini kaybederdi. Ayrıca Kur'an'ın çeşitli dillerde nazil olması da tercümeyle duyulan ihtiyacı tamamen ortadan kaldırmazdı. Bu durumda her millet kendi dilindeki Kur'an ile diğer diller arasında mutabakat olup olmadığını tespit etmek için bütün Kur'anları kendi diline tercüme etmek zorunda kalırdı. Bu noktada tercümeyle duyulan ihtiyaç söz konusu dillerin sayısı ile doğru orantılı olarak artar ve nihayetinde bu da altından kalkılmaz bir yük ortaya çıkarırdı.⁵⁵

3. Kur'an Tercümesini Zorlaştıran Unsurlar: İcâz Özellikleri ve Müteşâbih Âyetler

Kur'an anlaşılması zor bir kitap değildir. Bilakis “Şüphesiz biz bu Kur'an'ı, üzerinde düşünülün ve ibret alınsın diye kolaylaştırdık. Hani var mı düşünen ve ibret alan?”⁵⁶ buyruğu gereği manaları apaçık, kolay anlaşılabilir bir kitaptır. Kur'an'ın anlatım üslubunda tekellüf veya yapmacıktan eser yoktur. Hem okuyan hem de dinleyen için su gibi akıcı ve gün ışığı misali aydınlatıcı gayet doğal bir kitaptır. O, ihtiva ettiği ilahî hakikatleri bütün insanlığa duyurmak üzere indirilmiştir. Fakat Kur'an, ilmi ile her şeyi kuşatan Allah'ın kelâmı olması hasebiyle onun ihtiva ettiği hakikatlerin bütün yönleriyle ihata edilmesi mümkün değildir. Kur'an'da insan için bir hakikatin ayan beyan ortaya çıktığı yerde onu hemen ardından bir diğer hakikat ve onu da bir başkası takip eder. Böylece onun nurunun her parıltısında bir gizlilik zuhur eder. Mesela; müminlere hitap ettiği yerde kâfirlere ültimat verir, kâfirleri uyarılarla daralttığı yerde müminleri müjdelere ferahlatır. Yine toplumun avam kesimini bir konuda bilgilendirirken seçkinleri düşündürür, ilim sahiplerine bir hakikati öğretirken cahillerin dikkatini celb eder, cahillere söz söylerken âlimlere tarizde bulur. Bazen geçmişten bahseder ama muhatabı geleceğe yönlendirir, bugünü tasvir eder fakat yarına dikkat çeker. En derin hakikatleri anlatırken bile en basit şekilde kavranabilecek gözleme dayalı figürler kullanır. Nihayet Kur'an'da bütün bu hakikatler duruma, bağlama, yere, zamana ve konuya göre en uygun ve seçkin kelimelerle açıklanır. Örneğin; el-Bakara 2/74. âyette kayaların çatlayıp mucizevi bir şekilde içlerinden su çıkması anlatılırken günlük dilde sık rastlanılan *yeşşakkû* (يشق) veya *yeteşakkaku* (يتشقق) fiilleri kullanılmaz da kayaların çatırdıyışını ve suyun tazyikle dışarı fıskırmasını bütün yönleriyle muhataba hissettiren *yeşşakkaku* (يشق) fiiline yer verilir. Böylece lafızlardan muhkem-müteşâbih, âm-hâs, hakikat-mecaz gibi farklı delalet yollarıyla elde edilen çeşitli anlamlar Kur'an'da tabii delaletlerle bir araya getirilerek aktarılır. Ardından da bu anlamlar farklı yönlerden izah ve tafsil edilir.⁵⁷

Â-i İmrân 3/8-9. âyetlerde hakta sebat eden ve kendilerine bildirilen hakikatlere tam anlamıyla teslim olan müminlerin samimi dualarına yer verilmekte ve hidayete ulaşmanın ve bu yolda kalmanın ancak Allah'ın lütfuyla mümkün olduğuna işaret edilmektedir. Yine bir

55 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/773-774.

56 el-Kamer 54/17.

57 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/95.

önceki âyette kalplerinde eğrilik bulunan inkârcılar ile ilimde yüksek payeye erişen müminlerin Allah'ın âyetleri karşısında sergiledikleri tavırlardan bahsedilmektedir. Burada müminlerin davranışları övülmekte inkârcılarınkisi ise kınanmaktadır. Nihayet bütün bu âyet-i kerîmeler “Şüphesiz ki Allah mi'âdını şaşırılmaz” fermanı ile son bulmaktadır. Böylece kalpleri eğrilikten, küfürden, fitne ve fesattan arınmış olan müminlerin Allah'ın vadettiği rahmete ve yardıma kavuşacağı, kâfirlerin ise Allah'ın daha önce tehdit ettiği ikabı ve azabı bütün şiddetiyle tadacağı haber verilmektedir.⁵⁸ Âyette geçen *mi'âd* (میعاد) kelimesi müminler için müjde (va'd), kâfirler için tehdit (va'id) ifade etmektedir. Bu kelimenin şerh ve izah edilmeden Türkçeye çevrilmesi mümkün değildir.⁵⁹

Kur'an-ı Kerîm'de anlamı olmayan hiçbir ifade yoktur. Ancak çok derin anlamlar içeren ifadelerin yanı sıra bir kelime etrafında çeşitli anlamların tezahür ettiği ve bazı durumlarda bu anlamların hepsinin murada dahil olduğu pek çok âyet vardır. Bu tür âyetleri başka bir dile eksiksiz tercüme etmek nadiren mümkün olsa da çoğu zaman bütün zengin içeriği ve muhtemel manaları bir tercümeyle sığdırmak imkân dahilinde değildir. Dolayısıyla bu tür çok anlamlı ifadeleri başka bir dile aktarırken ya olduğu gibi almak ya da üslup bakımından kaynak dildeki bütün edebî inceliklerden vazgeçip maksada yönelik açıklamalarla tefsir veya tevil etmek gerekmektedir.⁶⁰

Kur'an'ın bu zengin muhtevasından ancak tercüme yoluyla istifade edebilen yabancılar kadar Arapçanın bütün inceliklerine vâkıf olan dil uzmanları bile tefsire ihtiyaç duyarlar. Nitekim bu ihtiyaca binaen ilk tefsir faaliyetleri Arapçayı anadili olarak konuşanlar için yapılmış ve ilk eserler Arapça olarak kaleme alınmıştır. Bu görevi ilk kez üstlenen ve en mükemmel manada yerine getiren kişi Peygamber Efendimizdir.⁶¹ Zira bu görev ona, peygamberliğin gereği olarak bizzat Allah tarafından verilmiştir.⁶² Bu açıdan bakıldığında Kur'an'ı anlamak için tek başına vahyin diline vakıf olmak yeterli değildir. Vahye ilk muhatap olan peygamberin açıklamalarıyla birlikte vahyin nüzulüne eşlik eden hadiseleri de bilmek gerekir. Bu hadiseler âyetlerin ilk nüzul anında gerçekleştiği gibi bütün muhatapların hayatlarında da sürekli meydana gelir. Bu nedenle bazen bir hadise karşısında Kur'an âyetlerinden daha önce hiç düşünmediğimiz manalar çıkarırız. O vakit sanki bu âyetlerin yaşanan o hadiseyle ilgili nazil olduğunu zannederiz. Bu da Kur'an'ın akıllara durgunluk veren i'câz özelliklerinden biridir. Bu tür keşfe ve ilhama dayalı manalar, Kur'an tercümelerine yansıtılmadığından zayıf olup gider.⁶³

Öte yandan her dilin kendine has anlatım özellikleri vardır. Bu sayede gerçekte çok basit bir hadise anlatılırken bile olayda bazı öğeler birtakım vurgularla öne geçirilir bazıları ikinci

58 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/46-47.

59 Kur'an-ı Kerîm'de müminler-ehl-i kitâb-kâfirler-münafıklar arasındaki hitap geçişleri hakkında detaylı bilgi ve değerlendirmeler için bk. Muhammed İsa Yüksek, *Tefsir Usûlünün Temel Meseleleri* (İstanbul: İFAV, 2020), 140-171.

60 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/93.

61 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/96.

62 el-Mâide 5/67; en-Nahl 16/44.

63 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/93.

plana itilir. Söz gelimi Zeyd isimli bir şahıs ayağa kalkmış ve bu bir hadiseye dönüşmüştür. Bu hadiseyi anlatmak için Arapçada değişik cümleler kurulabilir. Şayet bu hadisede ayağa kalkma eylemi öne çıkarılacaksa fiil başa alınarak *Kâme Zeyd^m* denir. Şayet eylemi gerçekleştiren faile vurgu yapılacaksa *Zeyd^m Kâme* denir. Bu cümle Zeyd'in ayağa kalkıp kalkmadığı konusunda tereddüt eden bir kişiye söyleneceği zaman fiilin başına pekiştirme edatı getirilerek *Kad Kâme Zeyd^m* denir. Bu hadise Zeyd'in ayağa kalkmadığını iddia eden bir kimseye anlatılırken pekiştirme edatları daha da artırılarak *inne Zeyd^{en} Kad Kâme*, *inne Zeyd^{en} le-Kâme*, *vallahi inne Zeyd^{en} le-Kad Kâme* gibi cümleler kurulur. Bu cümleler arasındaki farkları, açıklama yapmadan başka bir dile aktarmak mümkün değildir. Vakıa bütün ayrıntılarıyla olduğu gibi aktarıldığında ise en azından anlatımın sadeliği ve özlü yapısı bozulur. Bu durumda tercümeden beklenmeyen sonuçlar ortaya çıkabilir. Mesela; tercüme okuyan kişi ümitvar olacağı yerde ümitsizliğe kapılabilir veya ürpermesi gereken yerde neşeye dolabilir. O vakit Fuzûlî'nin de dediği gibi sūr şûra, nâdir nâra, göz köre dönüşüverir.⁶⁴ Besmelenin tercümesi bu konuya örnek olarak zikredebilir.

Besmeledeki kelimelerin tek tek başka bir dile aktarılmasının imkânsızlığı bir yana⁶⁵ bunların terkip halinde tercüme edilmesi de mümkün değildir. Buna göre meallerde en yaygın karşılaşılan “Rahman, Rahim olan Allah'ın adıyla” tercümesini ele alacak olursak burada “olan” sıfat-bağlacı yanlış bir anlama kapı aralar. Çünkü “olmak” mastarı Türkçede hem sonradan var olmak hem de bir durumdan başka bir duruma dönüşmek anlamında kullanıldığından Allah'ın sonradan Rahman ve Rahim sıfatlarına sahip olduğunu ifade eder. “Olan” yerine “bulunan” ifadesini kullanmak da doğru değildir. Zira “bulunmak” Allah'a mekân isnadını gerekli kılar ki Allah her türlü mekândan münezzehtir. Öte yandan bu sıfatın çıkartılarak “Rahman, Rahim Allah adıyla” denilmesi de uygun değildir. Zira bu durumda da ism-i zât olan Allah'ın önemine binaen önce zikredilmesine riayet edilmemiş olur. Lafza-i Celâl başa alınarak “Allah Rahman Rahim adıyla” şeklinde tercüme edilmesi ise Türkçe açısından hepsinden akıcı olsa da bunda bir teslis şüphesi ortaya çıkabilir. Her ne kadar “isimleri” yerine “adıyla” denilerek zatın tek olduğuna işaret edilse de bu isimlerin arka arkaya sıralanması zihinlerde teslis inancını çağrıştırmaktadır. Öyleyse kelimeleri tek tek veya terkip halinde tercüme edilemeyen, edebî incelikleri ve söylem güzellikleriyle başka bir dilde söylenmesi mümkün olmayan besmeleyi tercüme kalkışmak beyhude ve hatta bazen tehlikeli bir iştir. Bunun yerine besmelenin nazmını farklı dillerde aynen tekrar etmek, manasını ise tefsir ve tevil kabilinden açıklamalarla idrak etmeye çalışmak gerekmektedir.⁶⁶ Kur'an'ı doğru anlamak ve hakkıyla tetkik etmek isteyenlerin, tercümeleri bir kenara bırakıp önce Arapça nazmını göz önünde bulundurmaları ve farklı tefsirlerdeki yorum zenginliğinden istifade etmeleri bir tercih değil zorunluluktur.⁶⁷

64 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/90.

65 Besmelede geçen Lafza-i Celâl, *er-Rahmân* ve *er-Rahîm* isimlerinin etimolojik tahlili ve bunların Türkçeye tercümesinde karşılaşılan güçlükler hakkında geniş bilgi için bk. Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/137-156.

66 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/159-160.

67 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/94.

Kur'an'daki *müteşâbih* âyetleri tercüme etmeye çalışmak da yine aynı şekilde insanın idrak sınırını aşan ve tehlikeli sonuçları olan bir iştir. Bilindiği gibi Kur'an âyetleri *muhkemât* ve *müteşâbihât* olmak üzere ikiye ayrılır. İslâm âlimlerinin çoğuna göre *müteşâbihât*tan bazılarını Yüce Allah'tan başkası bilemez. *Mutlak müteşâbihler* diye isimlendirilen bu tür âyetleri tercüme etmek bir yana tefsir-tevil yoluyla açıklamak bile caiz değildir. Bu tür âyetlerin tercümelerindeki eksikliğe dikkat çekilerek meal başlığı altında başka bir dile aktarılması da caiz görülmemiştir. Dolayısıyla *mutlak müteşâbihler* hakkında tefsirlerde olabildiğince müphem bir mefhumla işaret edilip mana tayini yapılmaz iken tercümelerde kaynak dildeki ifadeler hedef dile aynen aktarılır.⁶⁸ Nitekim Kur'an âyetlerinin muhkem ve müteşâbih olarak ikili tasnifinden bahseden Âl-i İmran 3/7. âyette de Kur'an âyetlerini bütün yönleriyle kavrayıp bir meale sığdırmanın mümkün olmadığına işaret edilmekte ve başta müteşâbih ifadeler olmak üzere Kur'an nazımının ibadet ölçüğünde aynen muhafaza edilmesi gerektiğine dikkat çekilmektedir. Bu açıdan bakıldığında mana tayini anlamına gelen tercüme meselesinin aslında ne kadar ağır ve tehlikeli bir sorumluluk olduğunu iyi düşünmek gerekmektedir.⁶⁹

Geçmiş ilahî kitaplarda da tıpkı Kur'an'da olduğu gibi bazı müteşâbih âyetlere rastlamak mümkündür. Bu kitapların tahrifi bu gibi müteşâbih ifadelerin tevil ve tercüme edilmesi ile başlamıştır. Hıristiyanlıktaki teslis (üç tanrılı din) inancı buna örnek olarak gösterilebilir. Hz. İsa (as) hiçbir zaman Allah hakkında böyle bir inanca insanları davet etmemiştir. Fakat babasız bir çocuğun peygamberliğe mazhar olması ve kutsal ruhla desteklenip mucizeler göstermesi, akıllara durgunluk verecek şekilde ölüleri diriltmesi ve hastalara şifa vermesi gibi harikulade hadiseler Hz. İsa'nın (as) hak peygamber olduğuna ve tertemiz bir yaratılışa sahip olduğuna delil sayılacak yerde Hıristiyanlar tarafından içinden çıkılmaz bir muammaya dönüştürülmüştür. Buna ilave olarak bir de İncil'de "Merhameti her şeyi kuşatan yaratıcı" anlamında mecaz olarak kullanılan *Eb* (أب) ifadesi hakikî anlamına göre tevil edilip hulul ve ruhun ezeliği nazariyesi ile ilişkilendirilince Hıristiyanlık, Hz. İsa'yı insanüstü bir varlık yani tanrı oğlu tanrı olarak gören ve onun bedenine giren babasıyla birlikte fani olup gittiğini böylece insanlığın büyük günahın sorumluluğundan kurtulduğunu iddia eden bir inanca dönüşmüştür. İşte Hıristiyanlığı bu şekilde temellerinden sarsarak tahrif etme girişimleri bu tür bazı müteşâbih ifadelerin yanlış tevil ve tercümeleriyle başlamış, İznik Konsili'nde alınan kararlarla son bulmuştur. Dolayısıyla teslis, Hıristiyanlığın özünden gelen bir inanç ilkesi değil İncil'de yer alan müteşâbih ifadelerle tabi olanların tevil ve tercümeler yoluyla dine yerleştirdikleri muharref bir itikattir. Bu nedenle Hıristiyanlar, İncil'in lafızlarına değil ruhuna önem verdiklerini iddia ederek orijinal metinde sürekli değişiklikler yaparlar ve böylece her zaman müteşâbihâtla oynarlar.⁷⁰

Sonuç

Tefsir usulünün önemli kaynaklarından birisi de tefsir mukaddimeleridir. Mukaddimelerde

68 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/93-94.

69 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/46.

70 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/24-25.

tefsir ilminin mahiyeti, kaynakları, tarihsel gelişimi, bazı usul problemleri gibi konular ele alındığı gibi Kur'an'la ilgili güncel tartışmalara da yer verilir. Bunlardan biri de tercüme meselesidir. Çağdaş müfessirlerden Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, tefsir mukaddimesinin büyük bir bölümünü bu konuya ayırmıştır. Ancak bu dönemde Kur'an'ın tercümesi meselesi daha ziyade ideolojik ve politik bir zeminde tartışılıyorken Elmalılı konuyu usul meseleleriyle ilişkilendirerek ilmî bir boyuta taşımıştır.

Elmalılı'ya göre tercüme, bir kelamın manasını diğer bir dilde dengi bir tabir ile aynen ifade etmektir. Kaynak dildeki söz ile hedef dilde yeniden inşa edilen söz arasında bu denkleğin kurulabilmesi için iki dil arasında hem söyleniş biçimi hem de muhteva bakımında eşitliğin sağlanması gerekmektedir. Ancak dillerin yapı itibarıyla farklılık göstermesi yani her dilin kendine özgü bazı üslup özelliklerine sahip olması bu denkleğin sağlanmasını zorlaştıran unsurların başında gelir. Bu nedenle özellikle edebî metinlerin tercümesinde muhtevanın en eksiksiz şekilde hedef dile aktarılabilmesi için kaynak dildeki ifadelerde bazı tasarruflar yapılır. Buna göre kaynak dildeki söz bizzat lafız ve terkiplerin karşılığı olmayan ancak manayı daha doğru taşıyan ifadelerle başka dile çevrilir. Buna tanzîr yoluyla tercüme adı verilir. Ancak Kur'an'ın bu yöntemle tercüme edilmesi mümkün değildir.

Kur'an hem nazım hem de mana bakımından Allah'a ait bir kelimedir. Bu nedenle İslâm âlimleri onun en mükemmel çevirisini dahi Kur'an yerine koymamışlardır. Öte yandan Kur'an, Allah'ın ezeli ilminin tecellisi olduğundan, algısı ancak müşahede âlemiyle sınırlı olan insan aklının onu bütün yönleriyle ihata etmesi ve başka bir dile aktarması mümkün değildir. Zira Kur'an insanı hayretler içerisinde bırakan acâiblikleri bitmek tükenmek bilmeyen bir kitaptır. Bu yönüyle o mu'ciz bir kelimedir hatta Peygamber Efendimizin en büyük mucizesidir. Muhataplarına bir benzerini getirmeleri için meydan okumuş fakat tarih boyunca bu meydan okumaya bir karşılık alamamıştır.

İslâm âlimleri Kur'an'ın i'câz özellikleri hakkında muhtevayla birlikte nazma da vurgu yapmışlardır. Hatta bu konuda nazmı muhtevanın önünde görmüşlerdir. Buna göre Kur'an ihtiva ettiği ilmî hakikatleri ne Arapça olarak ne de farklı bir dilde taklit edilmesi mümkün olmayan bir anlatımla insanlara aktarmıştır. Hiçbir tercüme veya tefsir Kur'an'ın buengin muhtevasını tam anlamıyla kuşatamayacağı gibi Kur'an'ın dil ve üslubundaki edebî nüktelere denk bir anlatıma sahip olamaz. Nitekim başta Kur'an-ı Kerîm olmak üzere bütün ilahî kitaplar insan idrakinin ötesindeki gaybî meseleleri bile son derece sade ve anlaşılır bir dil ile beyan etmektedir. Bu noktada tercüme ilahî kitapların zengin muhtevasını sığlaştırmakla birlikte bazen dinde aslı olmayan batıl itikatların ortaya çıkmasına ön ayak olmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Altuntaş, Halil. *Kur'an'ın Tercümesi ve Tercüme ile Namaz Meselesi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998.
- Arpaçukuru, Osman. "Kur'an'ın Anlamlarının Türkçeye Aktarımı: Meâl mi? Tercüme mi?". *Dergiabant: Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2020), 698.
- Atalay, Orhan. "Kur'an'ın Başka Dillere Çevrilmesi Ekseninde Ortaya Çıkan Tartışmaların Tarihsel Arka Plânı". *Kur'an Mealleri Sempozyumu*. 1/29-44. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, ii. Basım, 2010.
- Aydar, Hidayet. *Kur'an-ı Kerim'in Tercüme Meselesi*. İstanbul: Kur'an Okulu Yayıncılık, 1996.
- Bayur, Hikmet. "Kur'an Dili Üzerine Bir İnceleme". *Belleten* 22/88 (1958). 599-605.
- Beyzâvî, Ebû Saîd Nâsîrüddîn Abdullâh b. Ömer. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vil*. thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mar'aşlı. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs.
- Bilgin, Abdülcelil. "Harfî ve Tefsîrî tercümenin işlevselliği ve Aktüel Değeri". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (2010), 171-186.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd. *eş-Şihâh: Tâcü'l-luğa ve şihâhu'l-'Arabîyye*. Beyrut: Dârü'l-'İlm, 1407/1987.
- Cündioğlu, Düccane. *Bir Siyasi Proje Olarak Türkçe İbadet: Türkçe Namaz (1923-1950)*. İstanbul: Kitabevi, 1999.
- Cündioğlu, Düccane. *Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi*. İstanbul: Kitabevi, 1998.
- Cürçânî, Abdülkâhir. *Delâilü'l-i'câz*. Thk. M. Reşid Rıza. Beyrut: Dârü'l-Me'ârif, 1980.
- Çakır, Numan. *Kur'an-ı Kerim'i Taklit Teşebbüsleri*. İstanbul: İFAV, 2018.
- Durmuş, İsmail. *Çeviri Sanatının Esasları*. İstanbul: Akdem Yayınları, 2018.
- Durmuş, Zülfikar. "Elmalılı'nın Mealinde Çok Anlamlılık Problemine Yaklaşımı (Lafız-Mana İlişkisi)". *Diyanet İlmî Dergi* 51/3 (2015). 57-77.
- el-Me'ânî*. Erişim 06 Ekim 2022. <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/>
- Erdoğan, Abdullah. "Atatürk'ün Kur'an-ı Kerim'i Türkçeye Tercüme Ettirme, Hutbe ve Ezanı Türkçe Okutma Çalışmaları Hakkında İnceleme". *Erciyes Akademi Dergisi* 35/4 (2021). 1409-1423.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: Dâru't-Türâs, 1984.
- İbn Manzûr. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dârü Sâdir, 1414/1993.
- İbn Melek. *Şerhu'l-Menâr*. İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, 1965.
- Kâfiyeci, Muhyiddin Muhammed b. Süleymân. *et-Teyisîr fî kavâ'idî 'ilmi't-tefsîr*. thk. Enver Mahmûd el-Mursî. Tanta: Dâru's-Sahâbe, 2007.
- Köksal, M. Fatih. "Nazîre". TDV İslâm Ansiklopedisi (Erişim 30 Eylül 2022). <https://islamansiklopedisi.org.tr/nazire#2-turk-edebiyati>
- Kubbealtı Lugatı. Erişim 06 Ekim 2022. <http://www.lugatim.com>
- Kutay, Cemal. *Türkçe İbadet*. İstanbul: Aksoy Yayıncılık, 1998.
- Mertoğlu, Mehmet Suat. "Türkçe Kur'an Tartışmaları ve Mısır'a Yansımaları". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 19/38 (2021). 861-912.
- Mustafa Sabri Efendi. *Kur'an Tercümesi Meselesi*. çev. Süleyman Çelik. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1993.
- Mütercim Âsim Efendi. *Kâmûsü'l-muhît Tercümesi*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.
- Orhonlu, Cengiz. "Tercüman". *MEB İslam Ansiklopedisi*. 12(1)/173-181. Eskişehir: ETAM, 2001.
- Ozanoğlu, İhsan. *Türkçe Kuran ve Namaz*. Kastamonu: Doğrusöz Matbaası, 1949

- Özel, Mustafa. “Elmalılı'nın Mealinin Bazı Özellikleri”. *Diyanet İlmî Dergi Kur'an Özel Sayısı* (2012). 553-576.
- Öztürk, Mahmut. “Kelime Bağlamında Elmalılı Mealinin Bazı Özellikleri”. *Bir Kur'an Mütfekkiri Elmalılı M. Hamdi Yazır*. 177-241. Ankara: Dib Yayınları, 2017.
- Öztürk, Yaşar Nuri. *Anadilde İbadet Meselesi*. İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 2002.
- Süyüti, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-İtqân fi 'ulûmi'l-Kur'an*. thk. Mustafa Dîb el-Buğâ. Dîmaşk: Dâru'l-Mustafâ, 2008.
- Şemseddin Samî. *Kâmûs-ı Türkî*. nşr. Şaban Kurt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2006.
- Şener, Cemal. *Anadilde İbadet: Türkçe İbadet*. İstanbul: Ant Yayınları, 1998.
- Şensoy, Sedat. “Nazmu'l-Kur'an”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim: 22.07.2023). <https://islamansiklopedisi.org.tr/nazmul-kuran>
- Tarlan, Ahmet Nihat. *Fuzûlî Divanı Şerhi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1981.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Ali. *Keşşâfî ıstılâhâtî'l-fünûn ve 'l-'ulûm*. thk. Ali Dahruc. Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1996.
- Yavuz, Kemal. “Türk Şiirinde Nazire”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 6/10 (2013). 359-424.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Türkçe İbadet Anadilde İbadet*. Haz. Necmi Atik. İstanbul: Kudemâ, 2022.
- Yıldırım, Mehmet. *Elmalılı Meâl ve Tefsirinde Kur'an Deyimlerinin Çevirisi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Yılmaz, Hasan. “Elmalılı ve Cantay'ın Mukaddimeleri Özelinde ‘Çeviri Olgusu’ ve ‘Kur'an Meallerine’ Dair”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2008). 93-119.
- Yılmaz, Hasan. “Kur'an Meali Bağlamında Harfi Tercüme ile Tefsiri Tercüme Türü Arasında Bir Mukayese”. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/6 (2016). 1-18.
- Yüksek, Muahammed İsa. *Tefsir Usûlünün Temel Meseleleri*. İstanbul: İFAV, 2020.
- Zebîdî, Muhammed Murtazâ. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Abdülâlim et-Tahâvî. Kuveyt: et-Türasü'l-'Arabî, 2000/1421.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve 'l-müfessirûn*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 2000.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-'irfân fi 'ulûmi'l-Kur'an*. thk. Bedî' es-Seyyid el-Lahhâm. Dîmeşk: Dâru'l-Kuteybe, 1431/2010.

